

SIEGFRIED LENZ

Het oefenterrein

Vertaald uit het Duits door W. Wielek-Berg

VAN GENNEP | AMSTERDAM

Eerste druk juni 2014

Nederlandse vertaling eerder verschenen bij Uitgeverij Bert Bakker,
Amsterdam 1988; voor deze nieuwe uitgave werd de vertaling herzien.

Oorspronkelijke titel *Exerzierplatz*, Hoffmann und Campe Verlag, Hamburg 1985

© 1985 Hoffmann und Campe Verlag, Hamburg

© 2014 | 1988 Nederlandse vertaling erven W. Wielek-Berg &
Uitgeverij Van Gennep

Nieuwezijds Voorburgwal 330, 1012 RW Amsterdam

Ontwerp omslag Léon Groen

Beeldomslag *A man picks apples popular with cities in the East*, Vermont, 1931 (autochrome),
Adams, Clifton R. (1890-1934) / National Geographic Creative / Bridgeman Images

Foto auteur dpa picture alliance

Drukwerk Bariet, Steenwijk

ISBN 9789461642981 | NUR 302

www.uitgeverijvangennep.nl

Ze hebben hem onder curatele gesteld. Ik weet niet wat dat betekent maar Magda zei dat ze een curator voor hem hebben aangesteld, voor hem, die een miljoen planten en bomen bezit die hij als geen ander tot groei weet te brengen, hier, in de milde Oostzeewinden. Zolang ik kan denken heeft hij ervoor gezorgd dat ik te eten kreeg en hij heeft beslist geweten – misschien zelfs aangemoedigd – dat Magda mij vaak laat in het donker restjes uit de keuken bracht, kapjes brood en plakken worst en kaas tegen de nachthonger. Hij wist alles van mij niet alleen mijn eeuwige honger, en vermoedelijk voelde hij zo veel voor mij dat hij mij eens zijn vriend heeft genoemd, zijn enige vriend: dat was toen hij mij het toezicht op alle messen en scharen toevertrouwde, op de mooie oculair- en entmessen, op de haagscharen en haalmessen. Op de keper beschouwd, Bruno, zei hij toen, ben jij mijn enige vriend. Daarna ging hij zitten in ons oude gereedschapsschuurtje dat hij voor mij heeft laten verbouwen tot huis en van veiligheidssloten heeft laten voorzien, hij ging zitten en keek mij lange tijd nadenkend aan.

Als Magda niet had gezegd dat hij onder curatele was gesteld, zou ik bepaalde veranderingen onverklaarbaar hebben gevonden, maar nu weet ik waar zijn cynische glimlach vandaan komt en een matheid en schuwheid, die ik nooit eerder bij hem heb opgemerkt. Hij betrapte mij toen ik in de avondschemering de jonge naalden uit de sparren trok en uit hun met hars bedekte punten de zoetheid zoog die de honger tot bedaren brengt en zo goed is tegen de jicht. Vroeger zou hij zich opgewonden hebben en rood zijn aangelopen onder zijn ruige stoppelhaar, maar nu glimlachte hij alleen maar diepzinnig en keek neer op zijn hond, verlegen, alsof hij mij niet ter

verantwoording durfde roepen. Ach Bruno, zei hij en dat was alles. Ik haastte me naar de nieuwe gereedschapsschuur om nog voor het donker het geribbelde raam schoon te maken en misschien ook nog de snoeiwagen en de ploegen.

Als het donker is ben ik het liefste thuis, dan lig ik op mijn bed of zit in de bruine stoel die de baas mij jaren geleden gegeven heeft, als beloning voor een dienst die ik hem bewezen zou hebben. Het licht doe ik zelden aan, op de twee veiligheidssloten kan ik vertrouwen. De terreinen met jonge aanplant, de eindeloze rijen coniferen en buksbomen liggen dan verlaten, het lijkt alsof alle culturen zich bukken in afwachting van de haakman, die ik zo vaak heb gezien in mijn dromen; het is een kleine man op blote voeten met een haak, die stilletjes door onze aanplant loopt en volgens een plan dat hij alleen kent, de jonge stammen knakt. Meestal wacht ik op het fluiten van de locomotief die ver achter onze boomkwekerij een trein door het heuvelland trekt, naar Sleeswijk, en ik neem me dan voor op zekere dag weg te gaan om een stad te leren kennen.

In betere tijden bracht Magda mij broodjes en plakken ham die men uitgedroogd vond; hoewel ik kon zien dat Magda's schaduw zich losmaakte van het grote huis, liet ik haar zeven keer kloppen en deed pas open als ze voor het raam was gaan staan. Ze vond het fijn om toe te kijken wanneer ik at en ze bewonderde me omdat ik zo gauw met alles klaar was. Hoe vaak heeft ze niet daarna mijn open hand onder het licht getrokken om de lijnen te lezen, maar op een bepaalde plaats zuchtte ze altijd en schudde geërgerd het hoofd omdat daar volgens haar een planetenberg ontbrak en een kruisweg doodliep. Dat, zo zei ze, was reden genoeg om voor me op te passen; toch bleef ze soms bij me tot de ochtend, ze legde haar hand op mijn borst en ademde in mijn hals. Ik weet niet waarom ze altijd weer naar mijn ouders vroeg, ik heb haar toch meer dan eens verteld dat ze na de ondergang van de grote landingspraam op een geel vlot zijn weggedreven, terwijl ik tussen soldaten en paarden zwom tot de oude raderboot, de Stradaune, aan kwam varen.

Magda wist ook niet of ik weg moet nu de baas onder curatele is

gesteld; hoewel ze daarginder in het grote huis woont, in de vesting zoals wij het noemen, heeft ze nog niets verontrustends over mij gehoord. Hij, die altijd goed voor mij was, die mij eenmaal zijn enige vriend heeft genoemd, zit nog altijd aan het hoofdeinde van de tafel, drinkt voor elke maaltijd zijn dubbele jenever, die zijn zoon inschenkt, snijdt het vlees, zoals de traditie het wil en voert het woord dat, als het nodig is, maar door één mens wordt tegengesproken, door zijn vrouw Dorothea Zeller. Als Magda maar niet vergeet mij het laatste nieuws uit de vesting te brengen; sinds die Serviër bij ons werkt, Mirko met zijn rode ogen, die altijd de hand op mijn schouder legt als hij met me praat, komt ze nog maar zelden bij mij. Misschien moet ik moed vatten en de baas zelf vragen, hij kan me eerder dan wie ook vertellen of ik weg moet uit Hollenhusen, weg van mijn lievelingsplek, waar de veredelde blauwe dennen staan die ik zelf heb gestekt. We zijn zo goed met elkaar dat het zelfs niet is uitgesloten dat hij me vertelt waarom ze hem onder curatele hebben gesteld – hem, aan wie iedereen hier iets te danken heeft – en wat het allemaal voor hem betekent. Als ik maar in zijn buurt mag blijven.

Ik werk het liefst volgens zijn aanwijzingen; als hij tegen me zegt dat ik onze windhaag moet uitdunnen, dan sjilpt en klapt en zingt mijn gereedschap in de thujastruiken en de haag toont al snel zijn dankbaarheid door zijn dichtheid en snelle groei. Bijna even graag laat ik me aan het werk zetten door Ewaldsen, onze voorman, die zelfs in de zomer rondloopt met gelapte gummilaarzen; hij herhaalt elke zin een paar keer en is altijd weer verbaasd over de hoeveelheid planten die ik heb verpot. Met Joachim, de zoon van de baas, gaat het niet zo goed; als die me zegt wat ik moet doen, dan komt hij telkens onverwachts langs, controleert, kijkt op zijn horloge, taxeert wat ik heb gedaan; meestal gaat hij hoofdschuddend weg in zijn kniebroek met leren stukken. Als hij het voor het zeggen had, zou ik waarschijnlijk niet mogen blijven, en toch heb ik hem zien opgroeien en vaak genoeg de schuld op me genomen van dingen die hij had gedaan. Opgewonden ben ik altijd als de vrouw van de baas me laat roepen; de ene keer moet ik brandhout voor het haardvuur

zagen en hakken, de andere keer wil ze dat ik de aardappels in de kelder sorteer; ze blijft er dan altijd bij, niet om toezicht op me te houden maar om mee te werken. Haar lichte gezicht, dat ik onder het werken heimelijk bekijk, bewijst haar onafhankelijkheid. Ik zou er veel voor geven als Ina's kinderen me met rust lieten, maar ze is de dochter van de baas en na het ongeluk is ze bij ons blijven wonen en hoewel ik weet dat het haar jongens zijn die uit hun schuilhoek naar me gooien met klompen aarde of stukken hout of zelfs stenen, help ik hen toch bij het opzetten van een tent als zij dat vragen, maak de schommel vast of ga naar beneden, naar de Holle, om in het donkere riviertje kikkerdril voor hun aquarium te vangen.

Ik weet nog niet of ik de baas zal aanspreken, misschien was hij die avond toen hij me betrapte op het uitkauwen van de dennennaalden zo zwijgzaam omdat hij het me nog altijd kwalijk neemt dat ik zijn geschenk niet wilde aannemen. Ik ben wel het een en ander van hem gewend, maar zo erg ben ik nog nooit geschrokken. Op een zondag kwam hij bij me, ging zitten, keek me lang aan met zijn ijsblauwe ogen en begon toen herinneringen op te halen aan hoe wij samen dit land maten, dat vele jaren lang, tot het eind van de oorlog, een oefenterrein was; hoe wij door kneed- en vingertesten vaststelden welke mineralen er in de grond zaten; hoe bang we waren dat het ver uit het oosten meegenomen zaad niet zou ontkiemen. En plotseling haalde hij zijn zakhorloge tevoorschijn en schoof het met open deksel naar mij toe en toen ik aarzelde of ik het gouden horloge wel zou aanraken zei hij: Nu heb je iets wat je aan ons begin herinnert, maar ik durfde nog steeds het horloge niet te pakken want in het deksel was iets gegraveerd. Hoe hij ook knikte en aandrong, ik raakte het horloge niet aan, omdat ik daarmee direct zou zijn opgevallen of direct verdenking zou hebben gewekt, en als ik iets wil vermijden dan is het wel opvallen. Ik wees star naar de graving tot hij die eindelijk las, hij leek alleen een beetje verbaasd, hij drukte het deksel dicht en ging zonder een woord weg.

Ik ken er wel een die me eerlijk zou zeggen waar ik aan toe ben en als hij hier zou zijn, zou ik hem met vreugde opzoeken omdat hij

altijd goed voor me is geweest, omdat hij gezegd heeft dat ik naar hem toe moet gaan als er iets is wat mij dwarszit – maar Max, onze kroeskop, is weg, de oudste zoon van de baas is in de stad en spreekt daar tot duizend studenten en als ik hem zou schrijven zou ik hem met die brief alleen maar belasten. Magda zei dat in de kranten die in de vesting rondslingeren soms zijn foto staat. Soberder dan hij heeft niemand hier gewoond, maar hij wilde het zo, alleen een stoel, een bed en een tafel; de stenen en de planken, waarvan hij zijn boekenplanken maakte, heb ik voor hem uit Hollenhusen gehaald. Hij komt niet vaak meer, niet eens op alle grote feesten, maar als hij zijn bezoek heeft aangekondigd ga ik al vroeg naar ons verlaten station om hem op te halen en zijn spullen te dragen en naast hem te lopen en met hem te praten; dat alleen al is genoeg. Als ik me vergis en hem met zijn titel aanspreek, wijst hij mij lachend terecht en herinnert mij eraan hoeveel verleden wij delen – hij zei zelfs: welk een rijkdom aan verleden wij delen – en ook al vermijd ik het hem direct aan te spreken, in gedachten noem ik hem Max, zoals hij het wil.

Omdat niemand verwacht had dat ze de baas onder curatele zouden kunnen stellen, heb ik ook geen lijst gemaakt van de schuilplaatsen waar ik bewaar wat niemand iets aangaat en wat me eens moet helpen onafhankelijk te worden en alles waaraan ik waarde hecht opnieuw te beleven. Maar het geld, of liever het deel van het geld dat zij mij uitbetalen, heb ik hierachter bij de jeneverbes begraven; daar ligt het veilig omdat ze maar eenmaal in de twee winters daar rondstampen als ze met de roskam de vruchten oogsten, uitkammen. Wat ik uit de grond heb gehaald, alle dingen die ik gevonden heb en die aan generaties soldaten herinneren, die heb ik over minstens drie schuilplaatsen verdeeld, de patronen en hulzen en splinters liggen op de rand van de kuil waar we vroeger het zand voor het kiemen uithaalden, de metalen knopen, de munten, de kokardes en de bajonet moeten bij de sierdennen begraven zijn, net als de handgranaten en de koppelgesp, maar de twee fluitjes aan een gevlochten snoer liggen hier onder mijn hoofdkussen. Waar het terrein waar

de hoge linden staan eindigt heb ik alles in de grond bewaard wat Max me gegeven heeft en wat Joachim en Ina mij toestopten – toen ik bij hen was. Het zijn bijna allemaal geschenken van het slechte geweten waarmee ze zich probeerden vrij te kopen als ze de schuld van iets op mij hadden geschoven; o, ik weet nog waarvoor ik de mondharmonica heb gekregen en het mes met de kurkentrekker en van Ina het kleine kistje met de kleurpotloden, ik weet het nog en ken de redenen. Als ik gaan moet, zal ik alle schuilplaatsen leeghalen, niets mag achterblijven, want op zekere dag zal ik alles om mij heen leggen en dan wil ik elk ding afzonderlijk in mijn hand nemen, het gewoon maar laten praten en mij herinneren. Voorzichtig, nu moet ik voorzichtig zijn: wat Magda mij heeft toevertrouwd mogen de mensen niet weten, de mensen van Hollenhusen, die nu graag bij ons komen werken – sommigen uit die negorij leven tegenwoordig alleen van de baas, al die knorhanen die hem de eerste jaren met wantrouwen en hun bedachtzame spot hebben bejegend – en ook de vreemdelingen niet, voor wie de baas een mooi houten huis heeft laten bouwen. Ik zal alles binnenhouden, want het valt te voorzien wat voor geruchten en roddelpraat de ronde zullen doen als die lui uit Hollenhusen het weten, en ook de ontzetting en de angst die zich onder Elef en zijn mannen zal verspreiden vallen te voorzien, want het was de baas zelf die de weg uit hun land naar ons voor hen heeft geëffend. Elef is de enige wie zijn pet voor me afneemt als hij met me praat en als ik hem in de verte zie in zijn uitgezakte broek met nauwe pijpen, omgeven door nog een paar petten en grote hoofddoeken, dan voel ik altijd het verlangen om eens door hem te worden uitgenodigd.

Het liefst zou ik Magda terugroepen en haar laten herhalen wat ze heeft gezegd, want ik kan er maar niet toe komen haar woorden te geloven en me erbij neer te leggen. Talrijk zijn de mogelijkheden voor misverstanden: een verminkte zin, de onnauwkeurigheid waarmee iemand die opgewonden is hoort, een bepaalde blik en een zwijgen zonder bedoeling zouden al voldoende zijn voor een misverstand; zo heb ik me zelf ook weleens vergist, meermalen. Ik

zal het gewoon niet geloven dat ze de baas onder curatele hebben gesteld en dat zijn curator nu voor hem denkt en ondertekent, want zelfs als zij in Sleeswijk een curator voor hem zouden vinden, dan zal die toch niet aan de baas kunnen tippen want die heeft meer in zijn pink dan alle curatoren tezamen in hun handen. Niemand weet beter dan ik dat hij alleen maar een blad, een tak in zijn hand hoeft te nemen om alles te doorgronden, niemand kent zoals hij de geheimen van bomen en planten.

De curator zou eens eenmaal met de baas door onze culturen moeten wandelen, hij zou met hem over de terreinen moeten lopen zoals ik en luisteren naar de baas, die wel praten wil en hem onthult dat alles wat groeit zijn eigen voorbestemde vijand heeft, de ander, die speciaal voor hem is gemaakt, die wacht en toeslaat en dan zorgt voor het sterven, eerst kon ik het bijna niet geloven maar de baas bewees me dat elke, maar dan ook elke plantensoort zijn oereigen, intieme vijand heeft en omdat we bij de dennen waren zei hij: Neem bijvoorbeeld de dennen eens, Bruno, en toen begon hij over de dennenknoprups, de dennenboktor, de dennenspintrups, onverzadigbare rupsen die in harscocons leven en jonge loten en knoppen aanvallen. Hij noemde al het ongedierte dat alleen de dennen aanvalt, van de dennentakluis tot de dennenbladwesp, hij kent alle vijanden van de dennen, maar hij weet evengoed wat de loofbomen bedreigt, elk soort, elke. Waar wij ook kwamen bij onze gezamenlijke wandeling over het terrein en waarop ik ook – soms om hem te toetsen – wees: de intiemste vijand van elke soort wist hij onmiddellijk te noemen en terwijl mijn hoofd gonsde van de namen die hij noemde, kwam hij telkens met nieuwe aan, de eikengalwesp bijvoorbeeld en de vliermot. Minstens honderd namen noemde hij, ze regenden op me neer, ringelrups, populierboktor en eikenbladroller en omdat ik ten slotte alleen nog maar probeerde de namen te onthouden drong het niet meer tot me door voor welke beschadigingen die beesten verantwoordelijk waren, wat zij inspinnen of doen verwelken of tot een skelet afvreten.

Dat zou me erg interesseren: hoe lang een curator nog curator

zou willen zijn na een wandeling met de baas, na een gesprek over intieme, dodelijke vijandschap, dat zou me interesseren.

Ik moet de grendel dichtschuiven, hoewel ik kan rekenen op de twee veiligheidssloten is het toch beter vandaag ook nog de ijzeren grendel dicht te schuiven, want de sporen, die als altijd komen van het terrein waar de berken staan, gaan tot mijn raam. Sporen van blote voeten, wier herkomst niemand kan ontraadselen en wier doel niemand kan bepalen. Ze beginnen plotseling en eindigen plotse-ling, net alsof degene die ze achterliet aan een touw naar beneden is gekomen en, als hij de tijd gekomen achtte, ook weer aan een touw omhoog is getrokken, hoog in de lucht. Hoe vaak ik die sporen ook gevolgd ben, ten slotte wist ik alleen dat degene die de sporen achterliet geen grote teen had aan zijn rechtervoet, de afdruk van de hiel is veel duidelijker en scherper.

Ik heb de baas niet verteld dat de sporen vaak van mijn raam naar de vesting liepen, dat zag ik als het zachtjes had geregend maar ook als de dauw zich legde over het zomerstof op het terras, de sporen leidden altijd over de grasheuvel langs de rozenperken naar de drie linden, waar je in de kamers kunt kijken van Ina en de kinderen. Zelfs als ik de baas de sporen kon laten zien zou hij toch alleen maar zeggen wat hij altijd zegt: Je denkt te veel, Bruno en die gedachten brengen je niets dan onrust. En ik ken hem goed genoeg om te weten dat hij me vriendelijk met een wissende beweging over mijn hoofd zou strijken, alsof hij daarmee mijn gedachten kon sussen en mij van mijn onrust genezen.

Het was niet het gefluit van de locomotief dat de zaadkraaien in hun slaap heeft gestoord, het moet iets anders zijn geweest dat ze in hun oude verfomfaaide dennen bij de spoordijk heeft opgeschrikt; waarschuwend vlogen ze van hun liefdeloze nesten op en nu cirkelen ze boven de culturen, boven het magazijn en de nieuwe gereedschapsschuur, ze breiden hun cirkels uit tot de vesting, waar nog steeds licht brandt, waar de hele familie waarschijnlijk om een tafel zit te beraadslagen hoe dat nu verder moet, met het kleine, met het grote, meer dan schimmige bewegingen zie ik niet, maar

ik stel me voor hoe ze papieren doorgeven en zich allemaal over een document buigen en het net zo lang bestuderen en uitleggen tot ze tevreden zijn, tot hun blikken elkaar vinden en ze elkaar opgelucht toeknikken, misschien over degene heen over wie het allemaal gaat en die stil tussen hen in zit, stil en bereidwillig.

Hij zal me niet laten weggaan, zelfs als zijn zoon Joachim het wil, hij zal erop wijzen dat ik hem vanaf de eerste dag heb geholpen het land in bezit te nemen en te bewerken en te veranderen en dat wij samen de heuvel uitzochten waarop eens het huis zou staan, zijn vesting. Dat zal hij zich toch nog wel herinneren: we stonden op het oude, geschonden soldatenland en zochten een plaats voor het huis, alles loste op in een schittering, de oefenbunker, de imitatiehuizen en de oefentanks, de stilte klopte, zij klopte en toen liepen wij, zonder een woord gewisseld te hebben, tussen ver uit elkaar staande sparrenbomen door een heuvel op en daar gingen we zitten en aten ons brood. Hier Bruno, zei de baas, hier zullen wij eens onze vesting bouwen, hier blijven we. Voor de grap ging hij op zijn buik liggen en bracht de ijzeren buis, die wij in de bodem staken om grondproeven te nemen, als een geweer aan zijn schouder. Hij richtte hier, hij richtte daar en ten slotte zei hij lachend dat er geen beter schootsveld te vinden was.

Weer hoor ik achter mij die stem, ik ben weer aan het praten, ik sta weer op het punt om naar mezelf te gaan luisteren. Nee, er staat niemand achter me, ik ben hier alleen, ik kan op de veiligheidsslotten en de grendel vertrouwen. Ik weet dat die onrust alleen maar van mijn eeuwige honger komt, een stuk rauwe koolraap is al genoeg om me te kalmeren, maar nog beter is roggebrood, gebrokkeld in karnemelk. Het is niet vaak gebeurd dat ik zo verzadigd was als ik altijd zou willen zijn, zelfs als Magda in het donker bij me kwam met veel lekkere restjes werd mijn honger slechts kort gesust, nooit helemaal gestild. Magda heeft me verteld dat de baas de laatste tijd steeds minder eet, soms heeft hij genoeg aan een stuk vlees, soms ook aan twee appels en 's morgens drinkt hij alleen zijn koffie met melk, hij wordt dus vast niet wakker van de honger zoals ik. Ik word elke

morgen wakker door kramp in mijn ingewanden, ik voel het zelfs als ik slaap en als ik ben opgestaan ga ik direct met mijn hand over de vensterbank om te voelen of er iets eetbaars ligt, dat leg ik klaar als het maar even mogelijk is. Voor jou, heeft Magda eens gezegd, moet je alles wegstoppen wat je tussen je tanden kunt nemen.

Als de oude Lauritzen nog leefde, onze kromme, eigenzinnige buurman, die de eerste jaren alleen maar verachting voor ons voelde, dan zou ik weten waar ik terecht kon: overal waar hij mij tegenkwam bood hij me aan bij hem te komen, overal – op het station van Hollenhusen, waar ik op Max stond te wachten, bij de eenjarige morellen aan de grote vijver en vaak in het zogenaamde Denenbosje, daar hebben hij en de baas lang oorlog over gevoerd. Wanneer kom je bij mij, Bruno, vroeg hij altijd en als ik mijn schouders ophaalde gromde hij: Daar zul je nog spijt van krijgen, stommeling.

Twee mannen wist hij te bepraten om van de baas weg te gaan en bij hem te komen, mij niet, hoewel hij me werk beloofde waarbij ik niets te maken zou hebben met zijn paarden. Goed, goed, zei hij als ik zei dat ik nooit met paarden zou kunnen werken, dan vinden we wel wat anders voor je, werk is er genoeg. Misschien zou hij goed voor me zijn geweest, ik weet het niet; ik weet alleen dat er iets niet klopte tussen ons, want de bloemen die ik hem bij zijn begrafenis bracht, verwelkten en verdorden al op de korte weg van het kerkhofhek naar zijn graf.

Ik heb de baas niet vaak zo tevreden en voldaan gezien als toen de oude Lauritzen het Denenbosje met alle rechten aan hem overdeed, die donkere, door storm verminkte en door vreemden zelden betreden plek. Omdat je daar soms, als de noordenwind woei, het zwakke geklaag van gewonde Deense soldaten kon horen, die zich daar honderd jaar geleden verborgen hadden, ging ik er vaak heen, ik zat dan op een stobbe of lag in het gras en wachtte op het gekreun, het gejammer. Toen de hond van de baas mij in een kuil opspoorde dacht ik dat er God weet wat zou gebeuren, maar de baas trok me alleen maar vriendelijk aan mijn mouw en bracht me naar een omgevallen spar. Daar gingen we zitten en dronken wat

uit een fles en toen schrok ik een beetje omdat hij me plotseling vroeg of ik tevreden was. Dat had hij me nog nooit gevraagd, hij, aan wie ik alles te danken heb, de eerste redding na de ondergang van het grote landingsvlot en de tweede redding na de schipbreuk van de raderboot Stradaune. Ik keek hem zeker ontdaan aan, want hij schudde lachend het hoofd, leidde mijn blik naar de wildgroei van het Denenbosje en zei: Zie je wel, Bruno, de natuur vergeet nooit dat zij eens wildernis is geweest, we moeten alleen verhinderen dat ze het zich al te vaak herinnert.

En toen praatte hij weer over de onafzienbare aanplantingen in het oosten, die het eigendom van zijn vader waren geweest, over het schrale land aan de rand van de Rominter heide, waarop ze de sterkste naaldbomen kweekten; schrale grond is soms goede grond. Als hij over die tijd vertelde had ik dagenlang naar hem kunnen luisteren, over de winters daar, over de plattegronden voor het planten, over de wolf die hij had geschoten. Soms heb ik het gevoel dat ik toen al bij hem was, hoewel ik heel goed weet dat ik van nog verder weg kom, van de rivier de Memel, die alles geluidloos opzoog, alles wat ik vanaf de oever erin gooide. Wij zaten lang op de omgevalen spar, de baas en ik, en toen hij vond dat hij genoeg had verteld gaf hij me een klap op de rug en toen liepen we naast elkaar door het Denenbosje, dat hem bij een bepaalde gelegenheid toeviel, als verzoeningsgeschenk. Hij was erg blij. Zo nu en dan stootte hij met de teen van zijn schoen moedwillig in de grond. Voor we uit het bosje kwamen liet hij me nog eenmaal iets drinken en toen ik hem de smalle fles teruggaf zei hij: Geloof me, Bruno, wie zekerheid wil moet uitbreiden.

Vandaag zal er wel niemand meer komen om mij nieuws te vertellen, ik kan me gerust uitkleden, alles klaarmaken voor de nacht. Het groene jack, dat ik van de baas heb gekregen, is met de jaren steeds zwaarder geworden, het lijkt wel of de mouwen nog meer zijn gekrompen en de rand is kaal – toch draag ik het graag, net zo graag als de laarzen van ongelooid leer, die Max met Pasen voor me mee heeft genomen. Eens, toen ik de kraag van het jack op had geslagen

– ik stond in de schaduw van de jonge cederbomen – dachten Elefs mannen dat ik de baas was en ze stuurden iemand naar me toe die iets moest vragen; ik begreep niet waarom ze zo'n plezier hadden over hun vergissing. Wat ik in de voering heb genaaid gaat niemand iets aan, de lege schroothuls zal nooit iemand te zien krijgen. Mijn broek: ik weet niet waarom ik meer broeken dan jassen verslijt, ook de donkere, die de vrouw van de baas me gegeven heeft is al weer gerafeld, lubbert rond mijn knieën en is zo dun geworden dat ik er stukken op zal moeten zetten. Sokken gaan nog het beste, omdat ik de hele zomer geen sokken draag.

Dat is Joachim: het schijnsel van zijn zaklantaarn dwaalt over bedden en culturen, rust op de paden, glijdt naar de gebouwen die, sinds hij het voor het zeggen heeft, gesloten moeten worden. Hij is op zijn laatste rondgang, zoals praktisch elke avond. De baas schonk zijn vertrouwen niet aan Max, die altijd terzijde stond, maar aan Joachim, die waarschijnlijk al ontevreden was toen hij geboren werd en die me altijd hoofdschuddend laat staan, alsof er met mij niets te beginnen valt. Zelfs op zo'n dag als vandaag maakt hij zijn ronde: als hij zijn zin kreeg, zou hij ons allemaal hier graag het bevel geven om in te slapen, een zacht bevel want hij is geen man van luide woorden. Soms kijkt hij me zo lang zwijgend aan dat ik heel onzeker word bij het verpotten of afsnijden, heel bibberig. Gansje noemden ze hem vroeger omdat hij zo tener was en zo'n gevoelige huid had. Hij zal vast blij zijn als ik wegga.

Het heeft geen zin op de slaap te wachten, eerst moet de nachttrein voorbij zijn; pas als ik het fluiten van de locomotief heb gehoord kan ik slapen. Ik slaap het gemakkelijkst in als ik aan de wind in de den-
nen denk, hoe zacht die daardoorheen gaat, of als ik aan het stille oefenterrein denk waarboven twee buizerds cirkelen in de warme lucht, zonder vleugelslag. Vaak lukt het me niet eens te denken nu ga ik slapen omdat ik al in slaap gevallen ben en misschien al droom dat ik op de bodem van de rivier de Memel lig en hoog boven mij langzame, gedrongen wolken zie, zo vol als aardappelzakken. Het kan niet lang meer duren tot het gefluit van de locomotief komt.

Als onze voorman Ewaldsen ziet dat ik vlug een paar zaadjes in mijn mond steek begint hij te dreigen of hij vertrekt zijn gezicht en wendt zich af. Dat dreigen doet hij voor de grap, want hij is goedmoedig en toegeeflijk als geen ander en hij vertrekt zijn gezicht omdat hij denkt dat de zaden bitter of verrot smaken, sommige ranzig. Hij zegt dat ik een maag heb als een lijster, omdat ik nooit ergens kwade gevolgen van ondervind; er loopt geen schuim uit mijn mondhoeken, mijn pupillen worden niet star en ik rol ook niet over de grond van de kramp. Ik, Bruno, zo zei hij, zou allang gecrepeerd zijn als ik al die hulzen en bolsters had opgeschrokt die jij hebt ingeslikt. Ja het is waar, van sommige zaden word ik duizelig, van andere wordt mijn huid branderig en als ik de vruchtvleeszaden van liguster, taxus en berberis eet, die wij altijd een beetje rot laten worden, sjirpt en tikt het in mijn hoofd of daar honderd krekels aan het werk zijn. Maar ik ben er nog nooit ziek van geworden. Ik eet graag de zaden van de naaldhoutdennenappels wanneer die nog niet gevleugeld zijn; soms heb ik dan het gevoel dat mijn stem sterker wordt en aanzwelt en dat er steeds meer woorden tot mijn beschikking staan, terwijl ik na het consumeren van spirea en magnolia, waarvan het zaad voor het planten niet droog mag worden, gewoon rustig in een boot schijn voort te glijden, langs bekende oevers. Bruno, Bruno, zegt onze voorman Ewaldsen, doe een beetje kalm aan, er moet ook nog iets overblijven om te zaaien.